

יפתח - האמנם שופט?

תמיר גרנות

מבנה סיפורי יפתח

1. מבוא – חטאי ישראל ומאיסת ה' בתשובתם
2. מבוא – עליית בני עמון
3. יפתח – רקע ביוגרפי
4. מינויו של יפתח לאחר מו"מ - בידי זקני גלעד
5. מו"מ בין יפתח למלך עמון
6. הנדר
7. תיאור הנצחון על עמון
8. תשלום הנדר בבת יפתח
9. רצח שבט אפרים
10. סכום מנהיגותו-שש שנים

"ותקצר נפשו בעמל ישראל"

רש"י שופטים פרק י פסוק טז - (טז) ותקצר נפשו בעמל - כביכול לא הי' רחבת מקום לסבול ולכנס שם צרה שהיה לו בעמל ישראל:

רלב"ג שופטים פרק י פסוק טז - (טז) והנה קצר רצון הש"י מהושיע אותם תשועה שלימה כמו הענין בתשועות הקודמות בסבת עמל ישראל אמר זה ע"ד דברה תורה כלשון בני אדם שהם כאילו סבבו לש"י עמל ויגיעות להצילם ולשוב להצילם פעמים רבות מצד היותם שונים במרים ככלב שב על קיאו וכאילו הלאוהו על זה או ענין עמל מענין שקר וכזב כמו עמל ואון וירצה בזה כי בסבת השקר והכזב שבחר בו ישראל והוא עבדם אלהים אחרים קצר רצון הש"י מהושיע אותם תשועה שלימה כמו הענין בתשועות הקודמות ולזה לא אמר להם בזה הענין:

מיקומה של פרשת יפתח

המסגרת החיצונית - גדעון ואבימלך מכאן – שמשון מכאן. נראה ברור שזהו מהלך של הידרדרות. אצל יפתח יש מנהיגות ציבורית, כמו אצל קודמיו, אך לא מאת ה' – מבחינה זו הוא עולה על שמשון.

המסגרת הפנימית – רשימות של שופטים 'קטנים' – משני צדדיו. נראה שמסגרת זו מציבה אותו מבחינה מסויימת כשופט 'קטן' וזאת משום שתקופת מנהיגותו קצרה כמותם, אך בעיקר – מפני שלא נא' ששקטה הארץ, כמו אצל שאר הקטנים – וראה להלן.

יפתח לעומת שאר השופטים

א. מינוי א-לוקי – אצל כל השופטים נאמר שמונו ע"י מלאך (גדעון, שמשון), נביא (ברק) או שה' הקים להם מושיע (עתניאל, אהוד) בעוד שיפתח זוכה לסיעתא דשמיא רק בדיעבד, אך הוא ממונה על ידי זקני גלעד בלבד- ורק מפני שהוא סוחטם הם מסכימים לכך שיהיה גם ראש ולא רק קצין – למלחמה.

ב. אצל כל השופטים מוקדש הפרק המרכזי של הסיפור לתיאור המלחמה. אצל יפתח לנדר ולתשלומו.

ג. אצל כל השופטים: עתניאל, אהוד, ברק וגדעון – מסופר שלאחר נצחונם במלחמה שקטה הארץ – ארבעים או שמונים שנה, אצל יפתח – לא! (כמובן – אצל שמשון נתון זה חסר גם כן, אך אז לא נתקיימו תנאים אובייקטיביים שיאפשרו את השקט – שהרי שמשון לא הביס את הפלישתים). מבחינה זו דומה יפתח – אשר שייך לשופטים ה'גדולים' מבחינה ספרותית – לשופטים הקטנים עליהם נא' ששפטו את ישראל, אך לא ששקטה הארץ.

שלושת ההבדלים הללו מבארים זה את זה. נצחונם של יפתח, אף שהיה בסיעתא דשמיא, לא היה נצחונם של שליח ה', אלא של מנהיג בדרג נמוך, ושמה זו לשון המעטה (חז"ל – עם הארץ היה – גרופית של שקמה) – אשר נבחר בשעת הדחק על ידי מנהיגים מקומיים. הנצחון יוצר רושם מטעה, ואילו היה מתואר בהרחבה, היה מסית את תשומת הלב מהמשמעות העיקרית של סיפור יפתח, המצביעה על כך שכאשר ה' מואס בהתנהגות ישראל, גם אם מתוך רחמיו הוא מסייע בידם, הרי זה נצחון בקרב אבל הפסד 'במלחמה' – המוסרית והמדויינת גם יחד. השורה התחתונה של מעשה יפתח, בשונה מכל השופטים שלפניו – איננה הנצחון והשקט שבעקבותיו, אלא: המעשה הנורא בהקרבת בתו, רצח אפרים – והיעדר הישג מדיני משמעותי – מעבר לנצחון הקצר בקרב.

יפתח לעומת גדעון

השוואה לגדעון משמעותית במיוחד מפני שסיפוריהם סמוכים (אמנם אבימלך בתווך – אך הוא המשך הכרחי של גדעון) ונראה שמבחינה מסויימת יפתח מהווה בבואה לגדעון.

א. מינוי – כנ"ל: גדעון על ידי מלאך – יפתח על ידי זקני גלעד.

- ב. מלחמה - מתוארת באריכות אצל גדעון - אצל יפתח בקיצור רב.
- ג. מעשה דתי - גדעון הורס את מזבח הבעל ולבסוף עושה אפוד מהשלל - לכוונה טובה (אף שהיה לו למוקש) - יפתח מעלה את בתו לעולה.
- ד. יחס העם אליו: מגדעון מקשים לאחר המלחמה - שיהיה מלך; מיפתח מבקשים שיהיה קצין בשעת מצוקה.
- ה. יחס השופט למנהיגותו - גדעון מסרב להצעה שימלוך (הוא ובנו ובן בנו, ח, כב) ואומר: ה' ימשול בכם, ואילו יפתח כופה את זקני גלעד למנותו לראש.
- ו. מול בני אפרים - גדעון מצליח לשכך בדברי פיוסים את קנאתם של בני אפרים ואילו יפתח רוצח 24,000 מבני השבט.
- ז. לגדעון - 70 בנים וליפתח לא נותרה אפילו בתו היחידה.
- ההשוואה מאלפת שכן הן מהפרספקטיבה האישית - ענוות גדעון מול גאוות יפתח, הן מהפרספקטיבה הדתית והן מהפרספקטיבה הלאומית - מנהיגותו המאחדת של גדעון מול מלחמת האחים שמנהל יפתח.
- הקבלתם מחדדת את התמונה העגומה שמצייר הכתוב בסיפור יפתח - וזאת למרות הצלחתו הפוליטית-צבאית, שאיננה יכולה לשנות את ההערכה השלילית של אישיותו ושל תקופת שלטונו.

ההקבלה הפנימית - יחס זקני גלעד ליפתח כמשל ליחס עם ישראל אל ה'

המבוא מתאר מציאות עגומה שבה עמ"י קורא אל ה' שיושיעו בעת צרה, אך לזעקתו אין כיסוי רוחני ממשי, ובאמת - ה' ממלא לכל היותר פונקציה צבאית בפרדיגמה הרוחנית-דתית של עם ישראל. ובכל זאת, התפתחות הסיפור מלמדת, לכאורה, שה' נענה להם באמצעות הקמת יפתח כשופט. הכיצד? השאלה מחריפה לאור פסוק הסיים: "ותקצר נפשו בעמל ישראל" - אם זאת השורה התחתונה - של: מאיסה וקוצר רוח - לא פחות - כיצד זה ה' נענה להושיעם? אנו מציעים שתי תשובות המשלימות זו את זו, כשהן מציעות קריאה שונה של סיפור יפתח:

א. לאור שאלות אלה דומה שעלינו לקרוא אחרת את סיפור יפתח, שאיננו עוד סיפור של ישועה והארת פנים של ה' בחמלתו על ישראל, אלא סיפור שמתרחש בשעה של הסתרת פנים, שאין משמעותה הסתלקות מוחלטת, אבל היא באה לידי ביטוי בהימנעות מופגנת מבחירה ומיניו של מנהיג, כך שהשופט איננו עוד שלוחו של ה' לכתחילה, אלא שלוחו של העם הזוכה לסייע רק בדיעבד. הסתרת הפנים הזו משמעותה ששופטותו של יפתח, אף שהוא זוכה לעזרת השם, היא סיפור של כשלון בכל המובנים, למעט פתרון המצוקה הבטחוני, שם חמלת ה' עומדת לזכותם של ישראל.

ב. סיפור מינוי של יפתח - הבולט בארצותיו ובנלעגותו - לעומת כל השופטים, צריך להיקרא כמשל, לא מפני שאיננו אמיתי, אלא מפני שאמיתיותו הנלעגת היא שיקוף מדוייק של מערכת היחסים בין ישראל לה', ובאופן ישיר - היחס הנלעג שמעניקים ישראל לה'. בדיוק כיפתח, גם ה' מהווה דמות שולית בתודעה הישראלית, הם כביכול מגרשים אותו מאיתם, כמי שהוא 'בן אשה אחרת' כלומר: איננו חלק מהפנתיאון המקומי, איננו אזרח של הארץ הזאת. הם פונים לכל כתובת אחרת אפשרית, ורק בשעת מצוקה הם מזכירים בו, לא מפני שהם באמת רוצים לקבל את מלכותו, אלא כדי שיושיעם. כאמור - הוא ממלא פונקציה צבאית - לכל היותר. זו הסיבה שה' איננו מוכן לשחק את המשחק הזה עוד, כיוון שהסכמתו נותנת תוקף ליחס המבזה למלכות ה'. כשיפתח מתנה את הסכמתו לעמוד בראש הקרב מול מדיין בכך שיהיה ראש קבוע, זקני גלעד ועימם עם ישראל מוכרחים לשמוע את תוכן העמוק, הדתי - של ההתניה: אפילו יפתח, דמות שוליים זו - איננו מוכן שישחקו בו וישתמשו בו רק בשעת הצורך. האם אין זה ברור שהקריאה אל ה' צריכה לכרוך עימה התחייבות דומה, לכל הפחות? האם ה' יכול להיות רק קצין של ישראל?

שמואל א פרק יב

(יא) וַיִּשְׁלַח יְקִיָּק אֶת רִבְעֵל וְאֶת גֶּדֶן וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל וַיֵּצֵא אֶתְכֶם מִיד אֵיבֵיכֶם מִסְבִּיב וַיִּתְּשֵׁבוּ בְּטַח:

תוספתא מסכת ראש השנה (ליברמן) פרק א הלכה יח

... ואומ' וישלח ה' את ירובעל ואת יפתח ואת שמואל ואת ירובעל זה גדעון בן זה שמשון יפתח כמשמעו ואומ' משה ואהרן ככהניו וגו' שקל הכת' שלשה קלי עולם בין שלשה גדולי עולם ללמדך שבית דינו של ירובעל גדול לפני המקום כבית דינו של משה ובית דינו של יפתח גדול לפני המקום כבית דינו של שמואל להודיעך שכל מי שנתמנה פרנס על הצבור אפי' קל שבקלים שקול כאביר שבאבירים וכן הוא אומר ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט וגו' אין לך אלא שופט שבדורך ואומ' אל תאמר מה היה וגו'

מדרש תנחומא (בובר) פרשת בחוקותי סימן ז

[ז] ד"א איש כי יפליא וגו'. זש"ה פרי צדיק עץ חיים [ולוקח נפשות חכם] (משלי יא, ל), זה התורה, שמתוך שהוא בן תורה הוא לומד היאך לוקח נפשות, שנאמר לוקח נפשות חכם, וכן אתה מוצא ביפתח הגלעדי, מפני שלא היה בן תורה איבד את בתו, אימתי בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר, שנאמר וידר יפתח נדר לה', והיה היוצא וגו' (שופטים יא ל לא), באותה שעה כעס עליו הקב"ה, אמר הקב"ה אילו יצא מביתו כלב או חזיר או גמל יקריב לפני, זימן לו הקב"ה בתו, שנאמר והנה בתו יוצאת לקראתו, ויהי כראותו אותה (שופטים יא לד לה), והלא פנחס היה שם, והוא אמר לא אוכל לשוב (שם/שופטים י"א), אלא פנחס אמר אני כהן גדול בן כהן גדל אשפיל עצמי ואלך אצל עם הארץ, ויפתח אמר אני ראש שבטי ישראל, ראש הקצינים, אשפיל עצמי ואלך אצל הדייט, מבין שניהם אבדה ההוא עלובה.